

Евгени Коев/Evgeni Koev

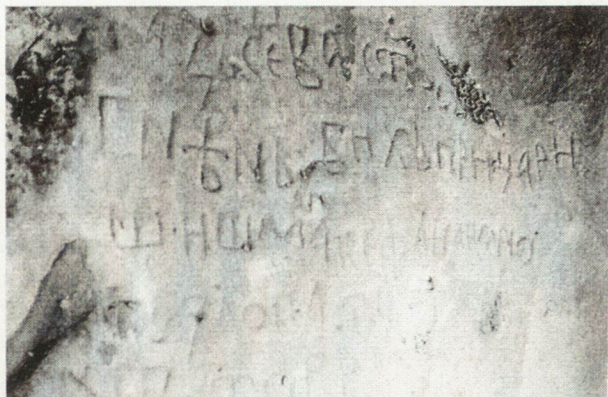
СРЕДНОВЕКОВНИЯТ СКАЛЕН МАНАСТИР В
КРЕПОСТТА УРВИЧ НАД СЕЛО БОЖЕНИЦА,
ОБЩИНА БОТЕВГРАД

*The Medieval Rock Monastery in Urvich Fortress,
above Bozhenitsa Village, Municipality Botevgrad*

Urvich fortress, above Bozhenitsa village and the archaeological sites in it have been famous since the beginning of the 20th century. Petar Mutafchiev has described and translated the rock inscription and has provided information about the existing "cave church". The most complete description of the fortress and its sites has been made by Vasil Vasilev, who repeats once again the information about the cave church and reports about "a rock dwelling", "structurally connected with the rock church". The presented report critically reconsiders the existing information. For the first time it presents a complete description and a detailed horizontal layout of the two rock churches ("the cave church" and "the rock dwelling") and the stone staircase that connects them as well as of another rock structure (a chapel or a dwelling), constructed under the south wall of the inner town. For the first time some information is given about well-formed pits, hewn out in the rock above the church that served as bases of vertical beams used for the construction of a spacious building. A well-grounded hypothesis has been advanced that the two rock chapels were the central part of a rock monastery that for a certain period of time probably was the main church and intellectual centre in the region ruled by sebastos Ognyan. A map of the rock monastery, made by the author and a personal photographical material has been applied.

Крепостта Урвич над село Боженица нашумява след първите месеци на 1919 г., когато за научните среди, а по-късно и за широката общественост става известен средновековният скален надпис, открил се като по чудо под корените на едно повалено след буря дърво. Първите изследователи, а и следващите, като П. Мутафчиев, Б. Цонев, И. Дуйчев, П. Петров, Цв. Георгиева и др. се задоволяват

основно с проучване и разчитане на надписа. Целенасочени разкопки за изследване на крепостта започват да се осъществяват едва през 1972 г. За жалост въпреки дългогодишните проучвания пълно представяне на получените резултати до днес не е осъществено.

Част от надписа

При общите описания на средновековната крепост, най-обстойно от които е това на В. Василев, освен за съществуващия християнски храм на южния склон се споменава повърхностно и за съществуваща скална църква и „скално жилище”, изсечени частично в скалата. Така голямата средновековна скална църква в крепостта Урвич над с. Боженица е локализирана и става известна от десетилетия и дори П. Мутафчиев я скицира, като описва основните ѝ белези. За това допринася основно нейното ясно и категорично оформяне в скалния масив, заемащ източните най-високи части на вътрешната част на крепостта. Голямата църква е проучена рано благодарение на запазеността на цялата ѝ източна половина, олтарна и наосна част, които са вкопани изцяло в скалния масив. Поради видимото и трайно оформено помещение на храма изцяло в скалата, той е припознат като скална църква от местното население и от учените от десетилетия, а много преди това е използван за временен подслон на пастирчетата от околните махали. Неизвестни и неясни обаче до момента остават неговите действителни размери и запазени детайли. Неизвестен остава и фактът, че той е само единият от храмовете от добре оформен църковен скален комплекс, съществувал през XIV в. в средновековната българска крепост, формирал основата на средновековен манастир, а може би и на епархийски и книжовен център в определен период от време.

Средновековният скален църковен комплекс обхваща две скални църкви, отстоящи на около 10 м една от друга, свързани с изсечени в скалата стъпала. Навярно към него са спадали и изградените чрез дървена конструкция на повърхността на скалния масив постройки. Напълно възможно е същият да е формирал сърцевината на средновековен манастир, обособен около двете църкви и евентуални бъдещи археологически сондажи в основата на скалата биха дали

Голямата лятна църква – общ вид

по-голяма яснота по този въпрос. В близост до ясно оформените две скални църкви в югозападна посока, в основата на южния скален венец, съществуват податки за наличието в средните векове на още една скална църква или друга сграда, отстояща от първите на около 50 м.

Голямата скална църква е изградена в горната част на отвесната западна стена на скалния масив. Цялата ѝ из-

точна половина е оформена чрез издълбаване в скалата.

Възможно е преди да бъде детайлно и цялостно вкопана на същото място да е съществувала естествена пещерка, която да е послужила като основа за изграждането на храма, за което говори естественият вид на съществуващата в североизточния долен ъгъл в олтара малка скална ниша, както и видът на горната, южна част на входа към наоса. Следите от съществуваща пещера на върха на скалния масив, ориентирана в източна посока, подсказват за съществуващо в по-ранен период светилище, оформено и доразвито през средните векове като християнски храм. Цялостната обработка на пода, стените и тавана на храма и неговото разширение в масива са заличили всички останали евентуални белези от естествени образувания или от съществуваща по-ранна културна намеса.

В скалата е оформена портата на мъжкото отделение, изработена с изключителна прецизност. Тя е запазена до около 100-130 см височина с частично съхранен праг, первази, страни и жлебове за монтиране на вратата. Наосът е с дължина около 220 см и ширина към 300 см, със старателно заравнен под, стени, таван и издялани от двете страни скални пейки с височина и ширина от по 30 см. Олтарното пространство е оформено чрез изнесена малко напред солеа от около 50 см пред олтара, с височина 10 см и последващо стеснение от двете страни на широчината на наоса. В оформените по този начин напречни стени, отдясно, от около 100 см и отляво, от около 50 см, от двете страни в източния край на наоса са обособени елегантни скални первази (2 см), служили за монтаж на съществувалия в миналото иконостас. Така оформената олтарна част е с приблизителна ширина от 200 см и дължина от 100 см.

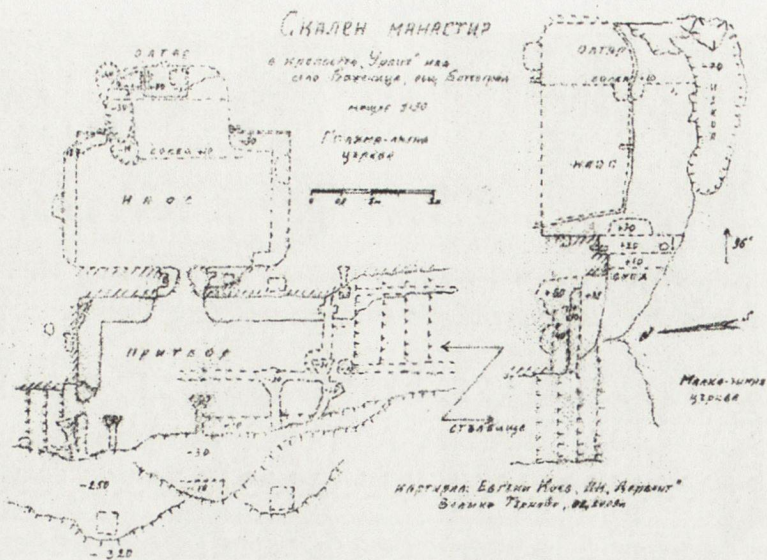

Олтарна част

Южно стълбище

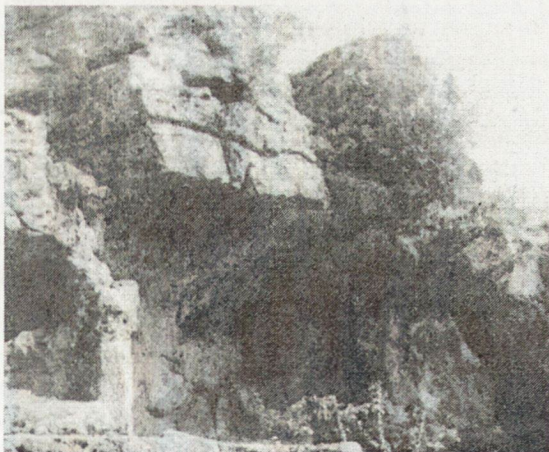
В олтарното пространство е оформен направо от скалата изящен свети престол, висок 80 см, с размери 70 на 50 см, обрушен от дясната страна. Същият е долепен до източната стена, има стеснен долен край и постепенно се разширява във височина с елегантна леко дъговидна извивка. Според запазените свидетелства и описания на стената до светия престол е имало врязано изображение на кон в ход на дясно, с конник, което е почти напълно разрушено и от което са запазени главата на коня с част от юздата и единият крак на конника. Северно, отляво на светия престол и по-ниско от него е оформена полица с дължина 50 см, с вдълбана яйцевидно, наподобяваща легенче горна част, която явно е играела ролята на мивник. Олтарното пространство е допълнено с добре оформен аркообразен, полусферичен таван, покриващ изящно светия престол. Цялата тази част от скалната църква е издялана изключително прецизно с режещи инструменти с рез от около 3-4 см. Белезите от тази обработка личат ясно, а следи от мазилка и стенопис отсъстват. В долния северен край на олтарното пространство, отляво до светия престол, надолу и напред се открива неголяма скална ниша, вдълбана 40 см навътре и 30 см надолу под пода, в която според преданието, запазено сред местното население, е имало стари книги, с които невежи пастирчета в миналото си разпалвали огъня в студени дни. В началото, в западния край на нишата личат следи от иманярска интервенция, която е нарушила първоначалния вид и вероятно е разширила първоначално съществуващата ниша. Пореден пример за съхранено векове българско неопценимо наследство, унищожено от глупостта и безхаберията на наши сънародници.

Елегантността и майсторството при изграждането на скалната църква личи в пълна степен след разглеждане на широкото преддверие, изпълняващо функциите на нартекс, притвор на храма. В голямата си част то е развито на скалната площадка, изсечена и оформяща западната по-голяма половина на храма с ширина около 370 см и дължина увеличаваща се от 200 до 260 см. Покрай портата към наоса, на източната стена са изсечени направо от скалата сравнително широки (40 см) и удобни скамейки, като северната продължава под тъл и в западна посока. С цел да бъде увеличена площта и да бъде значително по-просторна тази част на църквата, същата е разширена в западна посока чрез майсторски изградена дървена конструкция, еркерно наддаваща се над отвесната около 6 м скала. Конструкцията е изградена чрез всечени в скалната площадка жлебове за хоризонтални греди. Жлебовете с ширина и дълбочина от около 20 см завършват трапецовидно, тип „лястовича опашка“, с разширяващ се край на изток за заклиняване на гредите към скалната площадка, с цел да не поддаде дървената конструкция в западна посока. Допълнително на около 200–250 см под нивото на площадката, на естествени издатини на отвесната скала, точно под местоположението на събирането на ъгловите хоризонтални греди са издълбани в скалата стълпки със страни 35–40 см за застопоряване на вертикалните подпорни греди, осигуряващи допълнително наддаване на еркера над скалата и позволяващи разширяване на храма в западна посока с поне 2–2,5 метра, при което общата дължина на притвора е била около 4–4,5 метра. Притворното пространство е било затворено със стени, вероятно с дървена конструкция. Достъпът до храма е бил решен с оформянето на дървени стълбища от юг и север, укрепени в полегатите низходящи скални прагове, по които са изсечени частично стъпала, спускащи се южно до входа на другата църква. Оформените жлебове за греди на южното стълбище с дълбочина около 10 см, издълбани успоредно на стъпалата посочват, че е съществувало дървено стълбище от тази страна,

водещо до голямата църква, изработено от масивно дърво, какъвто е бил и подът в преддверието на църквата. Прецизното изработване, елегантността на някои от елементите и майсторството при оформянето на храма подсказват богатството и важното значение, което същият е имал за културния живот в града и региона и показват, че той е изработен нарочно, по специална поръчка от майстори каменоделци, а не от самоуки монаси. Преданието за наличие на скрити в скалната ниша в олгара и по-късно унищожени книги е още една податка за ролята и значението, което е имала голямата скална църква и целият комплекс в културния живот на региона и страната. Съдейки по обема на скалната ниша може да се предположи, че в нея е опитано да се съхранят поне няколко десетки книги, което е основание да говорим за библиотека в този манастирски комплекс и за известна просветна и книжовна дейност.

Малката църква е оформена в южното подножие на скалния масив на около 10 м в юг-югоизточна посока от голямата църква и малко под нея. Църквата, която абсолютно погрешно е определена в миналото като „скално жилище” или дори като „стопанска постройка”, е с оформена северна половина, източна стена и преобладаващо подово пространство изцяло в скалата, а южната стена и южният скат на покрива са били допълнително изградени вероятно от каменна или дървена стена и конструкция с гредоред, каквато възможност предлага теренът в непосредствена близост и запазените добре оформени жлеbove за монтаж на покривната конструкция. Малката църква е с оформени наос и олтарно пространство с обща дължина 350 см и ширина около 250 см. Функциите на предверие е изпълнявал продължаващият в западна посока леко наддаден скален навес с частично оформена в основата на северната стена скална скамейка. Пред портата на наоса, оформената по-скоро открита площадка, отколкото ясно изразено предверие е с дължина от около 2 м и достига в западна посока до долния край на стълбището, спускащо се от голямата църква. В наоса се влиза от запад през добре очертана порта с ширина към 100 см, със запазен праг, чудесно оформена северна част от рамката на портата и жлеbove за прикрепяне на касата на вратата.

Малката скална църква – общ план

Входът на малката църква

Три прави стъпала с височина 10, 20 и 30 см слизат до заравнения под на наоса, който в източната си част е с ясно изразена, оформена в скалния под солея с височина 10 см и с издадена полусферично централна част, подчертаваща олтарното пространство. За съжаление част от пода и източната стена на олтара са разрушени, вероятно от иманярска интервенция, унищожила част от светия престол и елементи, които биха могли да дадат по-точна представа за размерите и оформлението на храма. Добре запазена е обредната ниша в северната стена на олтара с ширина 50 см, дълбочина 30 см и височина 40 см. Непосредствено до нея от западната страна на мивника, на северната стена и на тавана са издълбани жлебове, които са служили за закрепянето на иконостаса. Надпокривното пространство е видимо очертано от добре оформения, нарочно

вдълбан в скалата прорез, с дълбочина около 5 см, в който е бил подпъхнат южният скат на покрива, изграден вероятно от гредоред и керемиди. Всички запазени елементи в тази скална ниша показват пълнотата на нейното оформление и предназначение за църковен храм, в който са се извършвали всички религиозни обреди, включително и литургия и че той не е бил обикновен параклис. Така оформеният комплекс подсказва за възможността тези две църкви, които са били с подход от едно и също място и разделяни само от дървеното стълбище, водещо от площадката пред малката църква до входа на голямата, да са изпълнявали функциите на лятна и зимна църква в съществуващ средновековен манастир, който да е обхващал прилежащия район в основата на скалата около храмовете. Евентуално към тази обител се е числяла и изградената на високата част на скалния масив, разположена стъпаловидно на северния склон и билото му просторна сграда от дървена конструкция, от която са запазени добре оформени успоредно, надлъжно и напречно разположени, вкопани в скалата цилиндрични стъпки с диаметър от около 25 см за монтаж на вертикални греди, играли ролята на колони и подпори. Основите на съществуващата дървена конструкция подсказват за съществуването на голяма за времето си сграда на площ над 150 кв.м и издигаща се стъпаловидно или поне на два етажа, която несъмнено е имала важното предназначение на резиденция на високопоставено лице или е обединявала жилищните и помощни помещения на манастира.

Податките за трета скална сграда в района, която е с дължина около 400-450 см и ширина около 350 см са значително по-ограничени. Наличните следи в съществуващия скален навес в подножието на южния скален венец, отстоящ на

около 50 м в югозападна посока от описаните по-горе църкви, са сравнително малко. Поради наносите на пръст, органични материали и съществуваща растителност не може да се направи пълен и подробен оглед на обекта без провеждане на нарочни археологически сондажи или цялостни разкопки. Затруднение за категоричното определяне на функциите на сградата в скалния навес поражда и фактът, че липсва източна стена, която е от съществено значение за определяне на функциите ѝ. Общата ориентация на помещението в запад-източна посока, съществуващата добре оформена полуокръжна основа, изсечена в скалата пред загладения оформен под в средата на съществуващата в миналото източна стена, рамкираща мястото на вероятно съществуващата абсида в олтарното пространство, както и ясно оформеното легло за подпорна гредка и жлеб на стената, които е възможно да са използвани за монтиране на иконостаса, дават основание да се предполага, че този обект е бил също средновековен църковен храм.

По подобие на описаните по-горе църкви в съществуващата северна стена, която е разделена ясно от плътна скална преграда на две обособени половини, има оформени широки над 50 см скамейки, които може да са изпълнявали ролята и на легла. В „леглото“ в западното помещение има две вдлъбнатини, които имат полусферична и полуцилиндрична форма и наподобяват паници. Същите може да са нарочно издялани, но може да имат и естествен произход, имайки предвид

Основа на „абсидата“ на източната стена

капещата и задържащата се в тях вода и частично карбонатния характер на скалите в района. Освен тях има още две нарочно оформени легла за подпорни греди, които наред със запазените ясно изрязани жлебове потвърждават използването на тази скална ниша с ясно оформени две половини за нуждите на хората от средновековния град. Същите правилно издялани легла за греди и жлебове рамкират местоположението на преградните стени и едноскатния покрив, изградени чрез дървени конструкции и гредоред. Сравнително малкото запазени елементи и липсата на старателно оформяне на стените, каквото присъства при голямата и малката църкви, е възможно да се дължи на факта, че тази сграда е била с функциите на квартален параклис-аязмо или пък с друго второстепенно значение като жилище или пък работилница в средновековния град.

Контрастните разлики в изработването на скалните обекти в крепостта идва да подсказва и допълнително да отличи изградените с изключително старание и финес на централното най-високо място във вътрешния град храмове, оформящи

скалния църковен комплекс, от което допълнително се засилва убеждението за тяхното особено значение. При разглеждане на цялостното разположение на обектите в цитаделата на средновековния град Урвич над с. Боженица неизбежно се налага аналогия със столичния Търновград, в който също на най-високото място е разположен църковният патриаршески комплекс. Като имаме предвид факта, че за известен период от време Урвич е областен център под управлението на севаст Огнян, напълно е вероятно средището и на църковната власт за съответния период да е било именно в тази крепост, а седалище на митрополита да е бил скалният църковен комплекс, оформен в източната най-висока част във вътрешната крепост.

Наличието не на една, а на две скални църкви, изградени като лятна – голяма, по-просторна, на прохладния северозападен венец на скалния масив, и зимна – малка, изградена в основата на южния, защитен и слънчев венец, с общ подход, разделени само от съществуващото в миналото дървено стълбище, оформят задължителните храмове за всеки манастирски комплекс, какъвто вероятно е съществувал в източната, висока част във вътрешния град на крепостта Урвич над с. Боженица. Вероятността за съществуването на още един скален храм в близост до първите само затвърждава убеждението за наличие на трайни традиции и в тази част на Търновското царство в изграждането на скални обители, което може да се счита и като потвърждение за убедителното утвърждаване на исихазма като официална държавна политика, възприет като най-висша форма на православие по времето на св. Патриарх Евтимий. В този план на мисли абсолютно резонно звучат словата от надписа на севаст Огнян: „Аз са държах за вера Шишмана царя”. До този момент този текст е възприеман и тълкуван от историците изключително в неговото преносно значение, подсказващо единствено борбата на севаста срещу османските нашественици. Разгледани от гледна точка на утвърждаване на исихазма и взаимоотношенията между Видинското царство, Търновското царство и Търновската патриаршия, думите от надписа намират своя буквален смисъл на „Държах за вярата на Търновското царство”, тоест на официално възприетата от Търновската патриаршия православна политика, утвърждавана от Патриарх Евтимий. Такова тълкуване на скалния надпис сочи не само за борбите на Севаст Огнян срещу османците, а и за вътрешните български междуособици, съществуващи в пограничните райони на Търновското и Видинското царства и сигурната принадлежност на този край към царството на цар Иван Шишман. В този контекст значимостта на крепостта Боженишки Урвич или „Бугари”, както е записано името ѝ в една средновековна карта, в рамките на Търновското царство и средновековната българска държава като административен и духовен център е още по-голяма.

Изнесените данни би било добре да получат нужната публичност и по подходящ начин да бъдат интерпретирани в близост до средновековните църкви в нарочно информационно табло, което ще допълни сведенията за района на крепостта Урвич над с. Боженица и ще е в услуга на посетителите на изградената преди години екопътека. Може би местните и национални историци и краеведи ще

ревизират вижданията за крепостта Боженишки Урвич, която явно освен резиденция на севаст Огнян, известен в историята от популярните два скални надписа, запазени в крепостта, е била и важен духовен център в региона, а навярно и в цялата Средецка област след падането ѝ под османска власт.

ЛИТЕРАТУРА

Архив на Пещерен клуб „Дервент“ към ТД „Академик-ВТУ“.

Василев, В. Боженишки Урвич. – Векове, кн. 6, 1983.

Георгиева, Цв. Отново за Боженишкия надпис. – ИБИД, кн. XXV, 1967, 307–308.

Кузев, Ал. Кой е владял София през 70-те год. на XIV в. – В: Сб. Сердика-Средец-София. С., 1976, с. 155; Сб. Боженишки Урвич. С., 1979.

Мутафчиев, П. Пещерна черква в градището над с. Боженица. – Избрани произведения, т. II. С., 1973, с. 298.

Мутафчиев, П. Боженишкият надпис. – Избрани произведения. Т. I. С., 1973, 493–516.